

Léderer Pál

Teher alatt nő a pálma...

Egy korábbi tanulmányban¹ azzal a kérdéssel foglalkoztam, milyen terhelés nehezedett a magyar óvodákra. Itt azt próbálom meg bemutatni, hogyan reagált e terhelésre – állományfejlesztési adatokban megragadhatóan – az óvodai intézményrendszer.

*

Az óvodai ellátottság kérdéseivel foglalkozó tanulmányok (és statisztikák) együtt kezelik a területi (tanácsi) és az üzemi óvodákra vonatkozó adatokat. Ez természetesen teljesen logikus eljárás, hiszen a rendelkezésre álló óvodai férőhelyek száma a területi és az üzemi óvodák férőhelyeinek számából áll össze. Az óvodai ellátásban részesülő gyerekek összességét a területi valamint az üzemi óvodákba bejáró gyerekek teszik ki.

Ugyanakkor az üzemi óvodáknak az óvodai ellátottság alakulásában játszott szerepe (amin egyszerűen szerepkörük súlyát illetve lehetőségeiket értem) oly sajátosan különbözik mindvégig a területi óvodáktól, hogy célszerűnek látszik a két intézményrendszer fejlődésének történeti elemzését, ahol lehet, külön-külön elvégezni.

Nem árt nyomatékkal hangsúlyozni: más az üzemi óvodák és más az üzemek szerepéről beszélni. Tévedés lenne azt hinni: attól, hogy külön-külön mutatjuk be a területi és az üzemi hálózat adatait – hogy aztán rámutassunk trendjeik eltérő vagy megegyező vonásaira – már voltaképp „elméleti síkon” is elkülönített elemzését adjuk állami (területi) és vállalati szociálpolitika elkülönült működésének. Látni fogjuk majd: a kezdeteket leszámítva, az üzemeknek kiszabott szerepet az az ellentmondásosság jellemezte, hogy miközben rendelkeztek egy önálló hálózattal, feladatuk az óvoda-fejlesztésben elsődlegesen nem ennek az önálló hálózatnak a felfuttatása volt, hanem a területi hálózat fejlesztésének pénz-eszközökkel, egyéb anyagi javakkal, kapacitással, munkával való támogatása. Így állhat elő az a helyzet, hogy miközben az óvoda-ügy nehézségeinek „elhárításában” mind jelentősebb és mind kevésbé pótolható szerep jut az üzemeknek-vállalatoknak, ha csak szűken a kontingensek ada-

tait tekintjük, úgy tűnik, mintha az üzemek – hálózatuk lanyhább fejlesztésével – kivonnák magukat a „közös” terhek viselése alól. Koránt sincs persze így, azonban az kétségtelen, hogy az óvodák és óvodások körül kavargó viharok bizonyos értelemben kevésbé érintették az üzemi hálózatot, mint a tanácsi óvodákat. (Míg 1952-höz képest 1983-ban 2 770-nel több óvoda működik az országban, az üzemi óvodák száma e 30 év alatt, az ország iparosodása ellenére még százal sem gyarapodott. Az üzemi óvodák mindig is kis hányadát tették ki a teljes óvoda-állománynak, s ez az arány az idő múlásával egyre kisebb.)

Az üzemi óvodák számának és arányának alakulása jól mutatja az ipar-telepítésekkel való összefüggést. Az üzemi óvodák ugyanis döntően iparvállalatok, üzemek óvodái,² a téészek és állami gazdaságok által működtetett óvodák mindig is csak töredékét tették ki az állománynak³. Ennek megfelelően az üzemi óvodák mintegy fele mindig is budapesti volt, másik felén a vidék úgy osztozott, hogy a városi üzemi óvodák aránya fokozatosan nőtt, s kezdte megközelíteni a budapestiekét, aminek következtében a nyolcvanas évek elején a községekben az üzemi óvodáknak csak alig valamivel több, mint 10%-a található. Ez arányát tekintve is, de abszolút súlyában különösen negligálhatóvá teszi a községi üzemi óvodáknak az óvoda-ügy fejlődésében betöltött szerepét.

Nemcsak az óvoda-állománynak, az „óvodás-állománynak” is egyre csökkenő hányada lelhető fel az üzemi hálózatban. Bár az üzemi óvodákba beírt gyerekek száma a három évtized alatt – váltakozó mértékben – nőtt, ez a növekedés korántsem volt arányos azzal a felvétel-kényszerrel, amely a területi óvodákra hárult.

Mindez, megítélésem szerint, kellőképpen indokolja, hogy külön beszéljünk a két hálózatban lezajlottakról.

Az első évtized⁴

Az adatokból úgy tűnik, hogy jószerével az 1952 és 1955 közötti időszak az egyetlen, amikor az üzemi óvodák igazán dinamikus fejlődéséről beszélhetünk. Tegyük ehhez hozzá, hogy minden bizonnyal még ennél is dinamikusabb fejlődés jellemezte az 1945-től idáig vezető korszakot, melyre – megfelelő adatok hiányában – az elemzés nem terjedhet ki. E fejlődést elég jól mutatja, hogy 1938-ban mindössze 12 üzemi óvoda működött az országban⁵, s még ha a női foglalkoztatottság (a háborús évek következtében megindult) számszerű növekedésének hatására nőhetett is 1938-tól 1945-ig az üzemi óvodák száma, a hálózat bővülése akkor is nyilvánvaló⁶.

1952-ről 1955-re Budapesten az üzemi óvodák száma 28%-os növekedést mutat. A férőhelyek számának ennél lényegesen nagyobb arányú gyarapodása elég egyértelműen látszik arra utalni, hogy nemcsak az újonnan létesült óvodák férőhelyei gyarapították az állományt, hanem a meglévőkben is elég intenzív „bővítésekre” kényszerültek. (Ami, a tanácsi és az üzemi hálózatot együttesen tekintve, több ezer „definíciós úton létre-

Az üzemi hálózat bővülésének mértéke

	1952	1955	1958	1967	1972	1976	1980	1983
Budapest								
Óvodák száma	144	186	187	165	168	182	193	189
Férőhelyek száma	8025	11 606	11 445	10 343	12 090	14 869	16 581	16 278
Beírt gyerekszám	6665	10 592	12 783	11 241	14 468	16 053	20 233	15 067
Túltöltés*	83,1	91,3	111,7	108,7	119,7	108,0	122,0	92,6
Városok								
Óvodák száma	83	114	120	114	128	141	156	152
Férőhelyek száma	4340**	6295**	6487	6343	8030	10 436	13 486	13 768
Beírt gyerekszám	3970**	5747	7359	6615	9714	12 016	16 950	14 510
Túltöltés	91,5**	91,3**	113,4	104,3	121,0	115,1	125,7	105,4

* A túltöltés mértékét a beírt gyerekszámhoz a férőhelyek százalékában kifejezett értéke adja.

** Becsült adat

Forrás: *Óvodai Tájékoztató* adatai, illetőleg ezeken alapuló saját számítások

hozott” férőhelyet jelentett. Többé-kevésbé ez tette ki az egész 1952/55-ös növekményt.) A beírt gyerekek számának emelkedése csak kevéssel haladja meg a férőhelyekét, úgyhogy azt mondhatjuk, a tömegesen beáramló gyerekek számára – az óvodáskorú népesség létszáma ugyan stagnál, de agítják az anyákat, kell a női munkaerő – az üzemek „biztosítják” az igényekkel nagyjából lépést tartó fejlesztést. Ennek tudható be, hogy míg 1952-ben 83%-os a férőhely-kihasználtság, 1955-ben, a beáramlások ellenére is csak 91%-os. A városokban – ha adatok híján a köztes évekről keveset tudunk is – valami hasonló játszódik le, mint Budapesten, többé-kevésbé hasonló dinamikával.

A háború végét követő évek nehézségeit és eredményeit adatok híján a területi hálózathoz sem tudjuk részletesen szemléltetni.⁷ Még az 1952 és 1955 közötti időszakban is csak igen hiányos adataink vannak az óvodák, a férőhelyek és a beírt gyerekszám alakulásáról.

Annyi mindenesetre valószínűnek látszik, hogy – először és utoljára – az üzemi óvodák szerepe meghatározó volt. Budapesten mind a területi

A területi hálózat bővülésének mértéke

	1952	1955	1958	1967	1972	1976	1980	1983
Budapest								
Óvodák száma	235	244	260	288	333	374	454	491
Férőhelyek száma	17 000*	17 383	19 187	21 879	29 172	40 056	50 651	56 478
Beírt gyerekszám	19 448	17 875	21 557	24 429	36 386	46 359	65 621	60 977
Túltöltés	114,2*	102,8	112,4	111,7	124,7	115,7	129,6	108,0
Városok								
Óvodák száma	395	461	484	645	786	993	1262	1312
Férőhelyek száma	–	21 720	31 320	46 958	66 497	93 690	132 198	142 160
Beírt gyerekszám	30 000*	34 468	39 789	51 036	82 761	111 334	172 598	164 966
Túltöltés	–	124,3	127,0	108,7	124,5	118,8	130,6	116,0
Községek								
Óvodák száma	1143	1420	1523	2022	2160	2438	2565	2644
Férőhelyek száma	–	64 000	74 588	103 091	114 517	148 241	168 603	180 203
Beírt gyerekszám	67 230*	74 767	85 835	100 204	122 873	159 261	198 072	195 023
Túltöltés	–	116,8	115,1	97,2	107,3	107,4	117,5	108,2

* Becsült adat

Forrás: *Óvodai Tájékoztató* adatai, illetőleg ezeken alapuló saját számítások

óvodák, mind férőhelyeik száma csak igen mérsékelten emelkedett. (Ennek értékeléséhez bizonyára figyelembe kell vennünk, hogy a kifejtett erőfeszítések nyilván lényegesen nagyobbak voltak, mint ami az adatokból látszik.⁸) A fővárosban a beóvodázási arány 1952 és 1955 között bekövetkezett 2%-os növekedését az üzemi óvodák tették lehetővé, s hasonló volt a helyzet a városokban is.

A községekben a helyzet alakulása gyakorlatilag a területi óvodahálózaton múlt, ez a hálózat pedig, adataink szerint, dinamikusan fejlődött. E fejlődésnek azonban vannak sajátos, az előbb említettekétől némileg elütő vonásai. Szembeötlő az óvodák számának gyarapodásában mutatózó, mind a budapesti, mind a városi fejlődésnél lényegesen meredekebb ütem. Vegyük természetesen tekintetbe, hogy az óvodák számának növekedése itt, falun, nem feltétlenül az óvodák építésének intenzívebbé válását jelenti. Jól mutatja ezt, hogy míg például még 1970-ben is Budapesten és a megyei városokban a területi óvodák durván negyede-harmada működött egyéb célra épült önálló épületben (s hasonló lehetett a helyzet a többi városban is), addig a megyékben csak harmada-fele. Ez a fajta óvoda-gyarapítás pedig lényegesen kisebb költségterheket jelentett, mint az építés. Az 50-es évek *Óvodai Tájékoztató*inak szöveges helyzetelemzésében rendszeresen ismétlődik az a megállapítás, hogy a községekben egyre nagyobb az igény óvodákra (a térsz-munka miatt), az igények kielégítésének legnagyobb akadálya azonban az óvodának megfelelő épület hiánya. Mindez valószínűsíti, hogy új épület létesítésére nem nagyon lehetett pénz.⁹

A korszak végén – központi döntés nyomán – leállítják az üzemi óvodai hálózat fejlesztését. 1953-ban egy miniszteri utasítás még csak annyit szögez le, hogy

„Üzemi óvodákat a területileg illetékes megyei (budapesti, városi) tanács Végrehajtó Bizottságának engedélye és a vállalat felügyeletét ellátó illetékes miniszter hozzájárulása nélkül nem szabad létesíteni”¹⁰

ami nem egyéb formális, adminisztratív szabályozásnál. Egy 1955-ben kiadott oktatásügyi miniszteri utasítás azonban már a következőket tartalmazza:

„Új üzemi napköziotthonos óvodát, napközi otthont csak kivételesen indokolt esetben szabad létesíteni. A létesítéshez a megyei, megyei jogú városi ill. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtóbizottsága oktatási osztályának engedélye szükséges. Az oktatási osztály kivételes okok nélkül is engedélyezheti azoknak az intézményeknek a létesítését, amelyek építkezése már folyamatban van, vagy amelyek építkezése az 1955. évi beruházás előirányzataiban jóvá van hagyva.”¹¹ (Kiemelés – L. P.)

Ezen túlmenően nemcsak az új üzemi óvodák építésével hagynak fel. Ugyanez az utasítás a következőket is kinyilvánítja:

„az üzemi-, vállalati-, hivatali-, termelőszövetkezeti- és állami gazdasági óvodai intézmények közül azokat, amelyek az üzem területén kívül vannak vagy az üzem területén belül vannak ugyan, de külön bejárattal rendelkezők

nek, és kihasználtságuk az 1954. év második felében a 85%-ot nem érte el, át kell adni a területileg illetékes tanácsnak kezelésbe. (...) Az átadásokat folyamatosan kell végrehajtani, és 1955. év október 1-jéig be kell fejezni.”¹²

A konszolidációs évtized szakaszai

E rendelkezések meghozatala után, 1956-tól éreztetni egyre inkább hatását az óvodákban a Ratkóról elnevezett népesedéspolitika. Ennek ellenére, az üzemi hálózatban e három év alatt érdemi fejlesztésről nem, legfeljebb zsúfolásról beszélhetünk. A férőhelyek száma 1958 végén alatta marad az 1955-ös értéknek, ehhez képest a beírt gyerekek száma meredeken emelkedik, ami azt eredményezi, hogy a kihasználtság mértéke meghaladja a 100%-ot. (A városokban a férőhelyszám nem csökken, de gyarapodni se nagyon gyarapszik: a növekedés mindössze 3%. Az elhelyezendő gyerekek száma azonban még a budapestinél is meredekebben nő – gondoljunk csak az ipar decentralizálására való törekvések első, bátortalan szárnypróbálgatásaira –, így aztán 1958 végére a városokban az üzemi óvodák feltöltöttségének átlagos mértéke már jelentősen meghaladja a 100%-ot.)

Amíg tehát az előző periódusban a vállalatok, üzemek nagy intenzitással láttak neki, hogy biztosítsák a toborzott munkaerő gyermekeinek elhelyezéséhez szükséges óvodákat és férőhelyeket, mostanra csak az a lehetőségük maradt, hogy az eddig létrehozott férőhelyeken megpróbálják kielégíteni az egyre fokozódó „belső igényt”.

E megfogalmazás így talán félrevezető: túlságosan aktív, kezdeményező szerepet látszik tulajdonítani a vállalatoknak, üzemeknek. Hangsúlyoznám: nem annyira a vállalatok *önálló* kezdeményéről van szó, hanem inkább a vállalati szociálpolitika terrénumának és súlyának meghatározására vonatkozó központi döntésekben bekövetkezett változásokról. Valószínűleg nem véletlen az időbeli egybeesés az üzemi óvodák „leépítéséről” hozott rendelkezések és az új, 1954-es Tanácstörvény között.

Az 1950-es Tanácstörvény még így fogalmazott:

„A törvényjavaslat ugyanakkor, amikor az Alkotmány értelmében megszemenően gondoskodik a dolgozók bevonásáról az államhatalom gyakorlásába, egyben biztosítja az államhatalom szilárd egységét, a *központi irányítást* (...) azt, hogy az államigazgatás minden területén *előmozdítsa az ötéves népgazdasági terv megvalósítását*. (...) A Magyar Népköztársaságban nincs *szembenálló országos és helyi érdek*, a tanácsrendszer egysége kifejezi azt is, hogy a megyék, a járások, a városok, a községek fejlődése országos érdek.”¹³ (Kiemelés – L. P.)

1950-ben még nyomát sem leljük annak, ami az új Tanácstörvényben – legalábbis elvi dekrétumként – megfogalmazódik:

„A *tanács* vezeti a helyi társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységet. Ebben a jogkörben (...) gondoskodik az egészségügyi, kulturális és szo-

ciális feladatok megoldásáról (...) A tanács közreműködik az országos jelentőségű társadalmi, gazdasági és kulturális jellegű állami feladatok megvalósításában. Ebben a jogkörben: figyelemmel kíséri a *tanács alá nem rendelt gazdasági és egyéb szervek működését* és segítséget nyújt azoknak. (...) A tanács és a végrehajtóbizottság *ellenőrzi és beszámoltatja* azokat a szerveket, amelyek a tanács működési területén közreműködnek a lakosság gazdasági, szociális és kulturális szükségleteinek kielégítésében. A tanács és a végrehajtóbizottság – a fegyveres testületeket kivéve – valamennyi szerv tevékenységét figyelemmel kíséri, e szerveket a dolgozók érdekében hozott szociális, kulturális, egészségügyi és munkaügyi szabályok megtartása szempontjából ellenőrzi, vezetőiket beszámoltatja.”¹⁴

Az 1956 utáni konszolidáció ezen a nyomvonalon haladt tovább, s ez az üzemi hálózat további sorsát meghatározóan befolyásolta.¹⁵

1956 és 1958 között Budapesten az óvodák nyakára rátelepszik a „Ratkó-korszak”. Növekedhet a férőhelyekénél lényegesen meredekebben a tanácsí óvodákba beírt gyerekek száma, nőhet a zsúfoltság az óvodákban, nyújthat – a korábban mondottak ellenére – még jelentős segítséget az üzemi hálózat,¹⁶ mindhiába: 1955-höz képest a beóvodázási arány fél százalékkal *visszaesik*. A városokban, ahol az üzemi óvodák lényegesen kevesebb gyereket tudnak felvenni, mint Budapesten, hiába növekszik a tanácsí óvodák és férőhelyek száma a budapestiéhez hasonló intenzitással, a visszaesés 2%-os.

A községekben tovább tart az óvoda-hálózat terjeszkedése, a budapestivel és a városival nagyjából azonos fejlődési ütemet követve. Ennek eredményeként a községekben nem esik vissza a beóvodázottak aránya, hanem még emelkedik is, gyatra 1%-nyit. (Ami persze nem változtat azon, hogy még mindig jóval alacsonyabb, mint amott.)

Megállapíthatjuk, hogy – főleg Budapesten és a városokban – a helyzet nem volt rózsás. Az igények és az óvoda teljesítőképessége közötti versenyfutásban az óvodának kellett alulmaradnia. A dolgok megértéséhez a gazdasági nehézségeken túl még azt is figyelembe kell vennünk, hogy bár periódusunk végétől csökkenni kezd az óvodáskorú népesség létszáma, de a Ratkó-gyerekeknek most már nem óvoda, hanem iskolai tanterem kell majd. Ilyen körülmények között a rendelkezésre álló – szűkös – eszközöket elsősorban az általános iskolák rendelkezésére bocsátották. Az 1958. évi II. törvény, jellemző módon, nem foglalkozik az óvoda-üggyel, pontosabban a következőket szögezi le.

„Az oktatási célra biztosított anyagi eszközök döntő többségét az általános iskolai oktatás fejlesztésére kell fordítani. A rendelkezésre álló lehetőségek figyelembevételével 3500 általános iskolai osztályterem megépítését kell – nagyobb részben állami erőből – végrehajtani. *Az óvodai férőhelyek növelésére és új gimnáziumi osztályterem létesítésére a tervidőszak alatt csak korlátozott mértékben kerül sor.*”¹⁷ (Kiemelés – L. P.)

Ilyen körülmények között nem lehetett egyebet tenni, mint a demográfiai helyzet kedvezőbbre fordultában bizakodni. 1959-ben egy ünnepi

kiadvány, meglehetősen rövidlátó optimizmussal, a következőképpen nyilatkozott.

„A zsúfoltság az óvodákban jelenleg igen nagy, a következő években azonban feltehetően fokozatosan csökkenni fog, hiszen az óvodáskorú népesség száma már elérte a várható maximumot.”¹⁸

Az óvodáskorú népesség száma kétségtelenül csökkent. Ám a népgazdaság munkaerőszükséglete az óvodai ellátás fokozott kiterjesztését tette szükségessé. Éppen ezért az 1961. évi II. törvény – a keresők számának növelését biztosítandó – leszögezi:

„Az óvodai férőhelyek számát a tervidőszakban állami beruházásból, illetve társadalmi erőforrások felhasználásával, állami támogatással legalább 28 ezerrel kell növelni. Törekedni kell arra, hogy kizárólag társadalmi erőforrások felhasználásával további mintegy 11–12 000 férőhely létesüljön. Ezáltal az 1960. évi 29 százalékkal szemben 1965-ben az óvodáskorú gyermekek mintegy 42 százaléka óvodai ellátásban részesül.”¹⁹

Budapesten ennek ellenére lelassult a fejlődés az 1956–1958 közötti időszakhoz viszonyítva. Ez nem annyira az óvoda- és férőhelynövekedésnél mutatkozik meg (itt csak pár százaléknyi különbségekről van szó), hanem a beírt gyerekek számának emelkedése török meg. Mégis, a demográfiai trend (az óvodáskorúak fogyása) miatt ugrásszerűen növekszik az óvodába járók népességen belüli aránya (1958: 34% – 1961: 56%).

A városokban végbement fejlődés megértéséhez figyelembe kell vennünk egyfelől a budapestinél lényegesen rosszabb helyzetet, másfelől a városok gazdaságpolitikai szerepének fontosabbá válását. Nyilván ez magyarázza, hogy az óvodák száma dinamikusabban nő, mint a fővárosban (míg emitt a férőhelyek számának növekedése gyakorlatilag az új óvodákban létesült férőhelyekből adódik, addig a városokban a már működő óvodákat is jelentősen „bővítik”), s hogy mindezenközben, a népesség fogyása ellenére, gyakorlatilag változatlan marad az óvodába járó gyerekek száma. Ezzel a stratégiával egyszerre lehetett elérni azt, hogy a városokban csak 100%-os feltöltöttséggel működjenek az óvodák (s így az óvodai szolgáltatás minősége „hallatlan mértékben” javuljon – s javítsa a városi közhangulatot is), és azt, hogy – hála a demográfiai trendnek – majdnem tíz százaléknál javuljon a beóvodázási arány (1961-ben 42%).

A községek óvodai ellátottságában bekövetkezett változások azt látszanak mutatni, hogy egyre több községben lett szükség óvodára, s ez az óvoda-fejlesztésnek ugyanolyan feszített ütemet diktált, mint a városokban. A férőhelyek számának növelésére azonban nem mutatkozott szükség.

A következő, 1962-től 1964-ig tartó hároméves szakaszt tekintve megállapítható: az ötéves tervben leszögezett férőhely-gyarapítási szándék ellenére Budapesten teljes a pangás (miközben az üzemi óvodák hálózata visszafejlődik). A beóvodázási arány azonban még így is 56-ról 65%-ra tud emelkedni.

Érdekes módon, a városokban a fejlődés lassúbb ütemű, mint az előző

három év során. Különösen a férőhely-adatok nem látszanak az ötéves tervi proklamációhoz igazodni. Azt természetesen nem tudom eldönteni, a fejlesztések e lelassítása mennyire a különböző természetű kényszerekkel kötött – és megköthető – kompromisszumok eredménye volt, és mennyiben a demográfiai hullámvölgyhöz való rövidlátó alkalmazkodás okozta. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a Budapesten és a városokban tapasztalt lanyhaság később keményen visszaütött.

A községekben e lanyhaságnak nyomát sem látjuk. Az előző 3 év ütemét folytatva nő az óvodák száma, s még meredekebben emelkedik a férőhelyeké. Ez minden bizonnyal annak következménye, hogy fokozódó ütemben zajlik a falusi 20–34 éves nők beáramlása a munkaerőpiacra, elsősorban a téeszékbe,²⁰ a téeszék azonban nem tartanak fenn üzemi óvodákat, a gyerekek elhelyezése tehát a tanácsi óvoda-hálózatra hárul.

S lássuk végül e korszak utolsó periódusát. Bár a budapesti fejlődés e három év alatt (1965–1967) lényegesen meghaladja az 1962–1964 közöttit, ez igazából az 1965-ös évről tudható be. Magyarán: azt a jól ismert jelenséget érjük itt is tetten, hogy a tervidőszak utolsó évében indul be a nagy „ráhajtás”, hogy „hozzák a tervet”. Annyi bizonyos, a Budapesten az óvodák számában ekkor bekövetkezett gyarapodás majdnem 60%-a 1965-re tehető; a férőhelyeknél a gyarapodás 44%-a esik erre az évre – míg a beírt gyerekek számának növekedésében 1965-re a gyarapodásnak csak 29%-a esik.

Akárhogy legyen is, 1959-ben az óvodáskorú budapesti gyerekek kezen négytizede, 1967-ben héttizede járt óvodába, úgy, hogy az óvodai feltételek – nem annyira a fejlesztés, mint inkább a demográfiai trend hatására – lényegesen javultak. 1959-ben a budapesti óvodák átlagosan 121%-os zsúfoltsággal működtek, 1967-ben a zsúfoltság átlagos mértéke csak 111% volt.

A városokban nemcsak a budapestinél fokozottabb ütemű fejlesztés ment végbe, de ez a fejlesztés nem is volt kampányszerű (pontosabban: a tervidőszak lezárása után nem hagyott alább, hanem folytatódott). Az eredmény: a városokban a beóvodázási arány az 1959-es 34%-ról, a budapesti fejlődéssel lépést tartva, 1967-re 68%-ra emelkedett.

A községekben vége szakad a korábbi dinamizmusnak. Úgy látszik, azoknak a községeknek, amelyek eddig nem jutottak óvodához, most már nem is nagyon van esélyük erre.²¹ Mégis, a korábbi évek fejlődésének eredményeként, a korszak egészét tekintve (1959 és 1967 között) majdnem megduplázódik a beóvodázási arány.

A válság évtizede, és ami utána jött...

1967 után Budapesten is, a városokban is megindul a felkapaszkodás a demográfiai hullámvölgyből az új csúcokra, s ezzel a ténnyel az óvodaügynek szembe kellett néznie. Bármilyen indokolta is korábban az üzemi óvodahálózat visszafejlesztését, az ezzel kapcsolatos álláspont radikálisan megváltozik.

„Az igények kielégítéséhez (...) mozgósítani kell minden társadalmi erőt, pl. a vállalatok építsenek saját erőből gyermekintézményt, vagy anyagiakkal támogassák a tanácsi óvodaépítkezéseket.”²² (Kiemelés – L. P.)

„A kerületi tanácsok működjenek együtt az üzemekkel, vállalatokkal az üzemi óvodák férőhelyeinek növelése érdekében. Üzemi óvodák megszüntetéséhez, ideiglenes szüneteltetéséhez ne járuljanak hozzá, csak akkor, ha a kieső férőhely pótlásának és fenntartásának fedezete tanácsi keretből vagy az üzem szerződésben vállalt anyagi támogatásával biztosítható.”²³ (Kiemelés – L. P.)

Sőt, azt az „új gazdasági mechanizmus helytelen értelmezéséből fakadó” törekvést, hogy egyes nagyüzemek „szabaduljanak az óvodák és bölcsődék fenntartásának költsége és gondja alól”, a megyei óvodai felügyelők részére 1969-ben tartott értekezlet már „teljesen antiszociális törekvés”-nek minősíti.²⁴ Mindezek hatására emelkedni kezd az üzemi óvodák és a férőhelyek száma is. Budapesten az óvodák számának növekedése kevésbé érzékelhető, így elég szembeszökő, hogy a férőhelyek száma 17%-kal emelkedik. (Három óvodával gyarapodva 1747-tel lett több az üzemi óvodai férőhely Budapesten. Ha feltesszük is, hogy három – ekkoriban még ritka – százfős óvodával gyarapodott a főváros, durván másfélszeres férőhelyet akkor is a már meglévő óvodákban csináltak.)

Valószínűsíthető, hogy a vállalatok – a rájuk nehezedő nyomás hatására – kénytelenek voltak „mesterséges férőhelycsinálásra” fanyalodni. Hogy ez a – különben egyáltalán nem kizárólag üzemi – sajátosság mit jelent, azt jól érzékelteti az alábbi idézet.

„Ismerünk olyan 50 férőhelyes óvodát, ahol a felvételi igények nyomására kénytelenek voltak az irodából, elkülönítéssel is csoportszobát csinálni, anélkül, hogy a megnövekedett létszámnak megfelelő mellékhelyiségekkel rendelkeztek volna.”²⁵

A beírt gyerekek száma most is meredekebben nő, mint a férőhelyeké. Szerencsére a gyerekek „rugalmasan” oszlottak el a férőhelyek között, így a túltöltés átlagos mértéke a budapesti üzemi óvodákban ekkoriban „csak” 120%-os volt.

A városokban hasonlóan alakult a helyzet. Az óvodák száma dinamikusabban nőtt, mint Budapesten, ennek megfelelően a férőhely-növekmény is relatíve nagyobb. (1687 férőhelynyi többlet-re viszont 3009 többlet-gyereket jutott, ami azt eredményezte, hogy a túltöltés mértéke a városokban is 120%-ra nőtt.)

Kétségtelen, hogy a „szükségállapot” ismét megnövekedett szerephez juttatta az üzemeket az óvodai ellátás biztosításában, a rájuk kirótt feladatok jellege azonban az 1956 előtti helyzethez képest radikálisan átalakult. Ha összevetjük a területi hálózat fejlesztési adatait az üzemi adatokkal, azonnal látható, hogy a szűk értelemben vett hálózatfejlesztés továbbra is a tanácsok reszortja maradt. Az üzemek elsődleges feladata most már nem saját hálózatuk felfuttatása (bár, adatszerűen bizonyítható, a hálózatfejlesztés üteme a korábbi periódushoz képest jelentősen fel-

gyorsul), hanem a területi hálózatfejlesztés finansziális alapjainhoz való mind jelentősebb mértékű anyagi hozzájárulás.

Mi történik ezenközben a tanácsi óvodahálózattal?

Budapesten erőteljesen nekilátnak az új tanácsi óvodák létesítésének, s szükség mutatkozik a korábban már vázolt „férőhely-kreálásra” is. Mindez nem elég, lényegesen több gyereket kell az óvodákban elhelyezni, mint amennyi férőhellyel a területi hálózat gyarapítható (jól mutatja ezt a beírt gyerekszám több mint másfélszeresére duzzadása), így aztán nem meglepő, hogy az óvodák feltöltöttsége 110%-ról 125-re emelkedik. Muszáj, hiszen:

„Az országoshoz viszonyítva Budapesten kiugróan magas az óvodai ellátottság aránya. Ez a magas számarány nem úgy alakult ki, hogy mi agitálunk az óvoda érdekében, hanem úgy, hogy egy társadalmi igényt kellett teljesítenünk, amely elsődlegesen a nők foglalkoztatásának számarányából fakad. Ez a jövőben semmiképpen nem csökken, hiszen a Munkaügyi Minisztérium tervezése szerint a Budapesten létesülő új munkahelyek betöltésénél is azzal számolnak, hogy az új munkaerőnek mintegy kétharmadát a nők közül nyerik.”²⁶ (Kiemelés – L. P.)

A feladat tehát világos:

„Hangsúlyozom, hogy az óvodai férőhelyek számát a negyedik öt éves tervben növelni kell. Ha van ma ennek a fővárosnak – és ez örvendetes dolog – kiemelt társadalmi feladata, amelyet az oktatásügy területén számon kér tőlünk a Budapesti Pártbizottság – akkor ez az óvodai hálózat fejlesztése.”²⁷

Hogy ez a fejlesztés minőségi szempontok alapján hogyan értékelendő, ebben orientáljon minket a már idézett óvodai tanácskozás vitaindító előadása, melyből kiderül, hogy a főváros 1971-re 2050 férőhelyet tervezett, ebből megvalósult 2300.

„Az első év [mármint az új öt éves tervé – L. P.] nagyon pozitív módon alakult. De azt már halkabban mondom, hogy a 2300 férőhelyből csak mintegy 1400 olyan, amely építéssel jött létre, egy részét lakásokból ideiglenesen alakítottuk ki. A férőhelyek másik része úgy jött létre, hogy általános iskolai tantermeket adtak óvodának. 1973-ban azonban már jönnek a gyerekek az általános iskolába, és akkor az lesz a kérdés, hogy mi legyen a tantermekből: óvoda vagy általános iskola. A férőhelyek harmadik része úgy keletkezett, hogy az óvodákban lévő lakásokat megszüntették és óvodai férőhelyekké alakították át. (...) Kis számban létesítettek óvodai férőhelyeket úgy is, hogy semmilyen kiszolgáló helyiséget nem csináltak hozzá, ami viszont az óvodák tárgyi feltételének színvonalát rontja.”²⁸

A városok jelentőségének megnövekedett voltát mutatja, hogy az óvoda- és férőhely-fejlesztés a budapestinél erőteljesebb mértékű. Így a gyerekszám növelésének a budapestivel egyező mértéke (és az óvodai zsúfoltság mutatójának azonos leromlása) mellett sikerül a beövodázási arányt 73,5%-ra emelni, s ezzel a városok „lekörözik” Budapestet. A községekben is kezdik szükségessé tenni a munkaerőpolitikai megfontolások, hogy az óvodai ellátottság „erőteljes ütemben kerüljön megvalósításra”.

A fejlesztés azonban közel sem olyan dinamikus, mint a városokban. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy a községi óvodákban a férőhely-kihasználtság éveken keresztül 100% alatt volt, s most is csak 107%-ra emelkedik.

Egy azonban bizonyos: illetékes körökben szemléletváltozás következik be. Az óvodaüggyel kapcsolatban tett nyilatkozatok hangneme (melyet korábban a nehézségek és a szűkösség minden elismerése mellett is az elért eredmények illetve a tervezett fejlesztések feletti büszkeség jellemzett) ez idő tájt kezdi először sejtetni, hogy a helyzet aggasztó. Különbözőbb kommentárok nélkül idézem az 1969-es felügyelői értekezlet egyik megállapítását.

„A férőhelyek hiánya legélesebben az ipari településeken, az új lakótelepeken jelentkezik, ahol a beköltöző fiatal szülők rendszerint mindketten dolgoznak, és az új óvoda kezdettől fogva nem tudja kielégíteni a felvételi kérélmeket. Ilyen helyzetben elkerülhetetlen az igények *szociális helyzet* alapján történő elbírálása – aminek éppen a *népgazdaságunkban fontos szerepet ellátó szülők* gyermekei látják kárát.” (Kiemelés – L. P.)

*

Az eddig unalomig ismételtetett (és ezek után sem változó) kényszerek hatására Budapesten a következő 4 év során 41-gyel nő a tanácsi óvodák száma. Emellett változatlanul folyik a „férőhely-kreálás” (jellegét tekintve nyilván mit sem változó) stratégiája. A stagnáló népességszám lehetővé tette, hogy a gyerekszám kevésbé meredeken emelkedjék, mint a férőhelyszám, s így, javuló kihasználtsági mutató mellett, a beóvodázási arány 1976-ra jelentős mértékben – 70%-ról 84-re – felszökjön.

A városokban a munkaerőpolitikai megfontolások, de a demográfiai helyzet is (mármint az a tény, hogy a népességszám nem stagnált, hanem megszakítás nélkül enyhén emelkedett) szükségessé tették, hogy a budapestinél lényegesen intenzívebb mértékben hozzanak létre új tanácsi óvodákat. (Így bizonyára kevésbé is kellett az illetékeseknek az erőltetett férőhely-növelés módszereivel élniük.)

A községek fejlesztési stratégiája kezd a másutt már korábban kialakulthoz idomulni. Az óvodák számának a korábbiakhoz képest jelentékeny növelése ellenére itt is megindul a „férőhely-kreálás”: szükség mutatkozik a beóvodázási arány *jelentős mértékű* emelésére. 1976-ban sikerül is hatalmasat előrelépni, a községekben ekkor megy végbe az a „nagy ugrás”, amely másutt 10 évvel korábban végbement, 45-ről 61%-ra emelkedik a beóvodázási arány – már a községi gyerekeknek is *több, mint fele óvodába járhat*.

Hogy Budapesten mit jelentett az óvodaügy számára az évtized második fele, azt a már említett tanulmányban idézetek sorával dokumentáltam, erről tehát itt többet nem kívánok mondani. A városok számára ez az időszak még tragikusabb volt.

„Amikor az új nevelési terv szerinti munka megkezdődött, a 3–6 éves kor-

osztály 53 százaléka járt óvodába. Az óvoda előnyei annyira nyilvánvalóak voltak és az *anyák munkájára annyira szükség volt*, hogy célként tűzték ki a megyében is: 1985-re a 3–6 évesek 80 százaléka járjon óvodába. Építkezés kezdődött. A versenyfutás tart ma is a beruházás üteme és a zsúfoltság között. Ugyanis nem 1985-ben, hanem már 1978-ban óvodába járt a 3–6 évesek 85 százaléka. Ennek azonban ára van. (...) 140–150 százalékos kihasználtságot (magyarán zsúfoltságot) ma már általánosnak fogadunk el, egyes városrészekben *ideálisnak tartanánk*.”³⁰ (Kiemelés – L. P.)

„... jelentős állami erőforrásból és számottevő társadalmi összefogással az ötödik ötéves tervben több, mint 3500 óvodai helyet építettünk meg. Ez (...) lehetővé teszi, hogy 1980-ban minden óvodáskorú gyereket felvegyünk. A zsúfoltságot persze nem tudjuk megszüntetni. Sőt, erre a kedvező változásra csak úgy van lehetőség, ha az óvodák férőhely-kihasználtsága továbbra is 130 százalékos lesz, mégpedig nemcsak az új lakótelepeken, hanem Debrecen valamennyi óvodájában.”³¹

„... az 1980-ban működő 221 óvoda 56 százaléknál 120–150 százalékos közötti a férőhely-kihasználtság, mely *közepesen rossz körülményeket jelent*. Nagyon rossz körülmények – 150 százalékos feletti kihasználtság – az óvodák 4 százaléknál (csupán területi óvodáknál) vannak. (...) A zsúfoltság mellett probléma az is, hogy az óvoda céljára használt épületek (...) jelentős hányada elavult, ugyanis mintegy egyharmaduk 50 évnél régebben épült, és közel felének műszaki állaga 51–75 százalékos volt.”³²

Úgy hiszem, ezek az idézetek megengedhetővé teszik, hogy mellőzzem a részletes, számszerű elemzést. Csak annyit jegyeznék meg: míg Budapesten ez alatt az idő alatt körülbelül 1%-kal emelkedett a beóvodázási arány, a városokban durván 10-zel. E kiváló eredményért azonban, mint látjuk, elég magas árat fizettek (pontosabban: fizettettek).

A községekben a fejlődés ennél lényegesen lassúbb volt, annak ellenére, hogy az évtized végére a községi női munkavállalók aránya kezdi elérni a budapestiekét és városiakét, s az ipartelepítés – igaz, sajátos formában, tehát elsősorban a szakképzetlen és ezért „hátrányos helyzetű” nőkre építve – most már a községeket is eléri.

*

Az üzemi óvodák – Budapesten is, a városokban is – a tanácsi hálózatnál sikeresebben álltak ellen a rettenetes nyomásnak. Nem nagyon növelték férőhelyszámukat, a beírt gyerekek száma viszont meredeken csökkent (ami a zsúfoltságon enyhített). Adatok híján csak hipotézisként fogalmazható meg, hogy ebben szerepe lehet a következő tényezőnek is. Legálábbis az ötvenes évek közepétől kimutatható óvodai tárgyú írásokban az a gondolat, hogy a kisgyermeknek nem tesz jót a szülő üzemeinek óvodájáig történő hosszú utaztatás, előnyösebb, ha a lakóhelyhez közel eső körzeti óvodába járhat. Ennek ellenére – és a krónikus helyhiány miatt érthető módon – a tanácsi óvodák többé-kevésbé általánosan követett gyakorlata volt, hogy ha a szülő vállalatának volt üzemi óvodája,

akkor a gyereket tanácsi óvodába nem vették fel. Úgy tűnik, ez a gyakorlat a nyolcvanas évekre vesztett merevségéből. Lazábbak lettünk. Lám, a korabeli Hajdú-Bihari Napló szerint is: nem tudunk ugyan annyi óvodai férőhelyet építeni, mint amennyire a demográfiai csúcs idején szükség lenne,

„de nem is lenne célszerű, mert a néhány évig tartó demográfiai hullám után nem tudnánk megfelelően felhasználni a megvalósult intézményeket”.³³

Bár mélységesen egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy a többszáz-ezer óvodáskorú gyerek megfelelő szocializációjához szükséges feltételek biztosítása nem lehet elégséges indok a népvagyon Csáky szalmájaként történő kezeléséhez, az óvodai hálózat fejlesztése – szerencsére – az 1980 után általánossá váló demográfiai trend, az óvodáskorú népesség számára elég jelentős mértékű csökkenése ellenére sem szűnt meg, csak (érthető módon) vesztett valamennyit az intenzitásából. Valamennyi települési szintre jellemző, hogy a 80-as évek elején felhagynak a megalapozatlan férőhely-szaporítással: az új férőhelyeket az újonnan létrehozott óvodák hozzák be a hálózatba. A gyerekszám növekedése mindenütt jó 10%-kal alacsonyabban futó görbét ír le, mint a férőhelyeké, így megint egyszerre valószínűsíthető meg a tragikus mértékű óvodai zsúfoltság enyhítése és a beóvodázási arány emelése. E folyamat eredményeként az óvodák átlagos feltöltöttsége 110–115%-ra esik vissza, miközben Budapesten az óvodai ellátottság eléri a 90%-os szintet, a községekben a 80%-ost, a városokban pedig gyakorlatilag 100%-os.

*

Hogy az elkövetkező évekre mindebből minek kellett következnie, azt persze 1984-ben, e tanulmány írásának időpontjában meglehetősen kockázatos lett volna megjósolni. Én mindenestre ezzel zártam a kéziratot.

„Hogy a munkaerőpolitikában milyen változások fognak bekövetkezni az eljövendő időkben, erről vakmerőség lenne bármit is mondani egy olyan helyzetben, ahol gazdasági reformelképzelések elég keményen érvelnek a munkanélküliség mellett. (Azt pedig történelmi tapasztalatok sora támasztja alá, hogy egy ilyen tendencia elsősorban a nőket érinti.) Mégis, azt gondoljuk, hogy bárhogyan alakuljon is a női munkavállalók aránya, a beóvodázási arányok csökkenésére nem nagyon kerülhet sor. Egész egyszerűen azért, mert az óvodának az általános alapfokú képzés funkciójából való résztvállalása már nem csupán hangoztatott pedagógiai eszmény (mellyel lehet egyetérteni vagy teoretikus alapokról vitatkozni), hanem a *valóság figyelmen kívül hagyhatatlan gyakorlata*. Ez azt jelenti, hogy még az óvodáskorú népesség csökkenésének elhúzódása mellett sem számolhatunk az óvodai gondok gyors megszűnésével.”

*

Őszintén szólva ma kevés értelmét látnám annak, hogy a megfelelő statisztikai tájékoztatókból kibogarásszak néhány adatot, s ezeket kommentár nélkül közöljem (diszkréten érzékeltetve, mily zseniális előrelátásról tett tanúbizonyosságot a szerző), vagy retrospektív bölcsességgel fogalmazzam meg azokat a kommentárokat, amelyek meggyőzik az olvasót, hogy kettőnk közül nem én, a történelmi fejlődés volt az, aki tévedett.

Inkább a következőkön kellene eltűnődni. Az óvodai intézményrendszer a maga mindig is meglévő munkerőpolitikai funkcióin túl kezdetekben, a tömeges szegénység idején, a szociális „igazságosság” jegyében fontos kiegyenlítő funkciókat töltött be. Igaz, egy idő után, a magánbőség/köznyomor jelenségei miatt, ez „a nyomor egyenlősége” volt (még ha talán az óvodákban volt is legkevésbé érzékelhető), amelynek hátrányait csak egyes rétegek tudták *otthon* kompenzálni. Még később, a társadalom kezdődő „kettészakadásához” igazodva az óvodai rendszer is kezdett tagolódni, az óvodák „tömbösítése” lehetőséget teremtett a vezető- és a tagóvodák színvonalának differenciálására, a beóvodázással pedig a társadalmi előnyök és hátrányok mentén történő szelekcióra.

Talán nem alaptalan pesszimizmus újra a tömeges szegénység korszakától tartani. (Hogy aztán ez „daloló holnapokkal” viselős-e vagy sem, s mikorra hordja ki őket, megítélésem szerint *most* elég lényegtelen.) Ez a szegénység azonban abban fog különbözni az ötvenes évektől, hogy egy kettészakadt ország nagyobbik felét radikálisan el fogja vágni a kisebbiktől. Fokozott jelentőséget kell tehát tulajdonítanunk nemcsak a szegénységbe való fizikai belepusztulás ellen hozott szociálpolitikai lépéseknek, de mindazon lépéseknek, folyamatoknak, intézményi megoldásoknak is, amelyek a szegénység továbbörökítődsének esélyeit gyengítik.

Ebben az óvodáknak fontos szerepük lenne. Ezzel szemben mi várható?

A gazdasági átalakulások vélhetőleg az üzemi óvoda-hálózat végét jelentik. (A kis magánvállalkozások nem fognak óvodai ellátást biztosítani foglalkoztatottjaiknak, az állami vállalatok pedig szabadulni fognak a vállalati szociálpolitika minden olyan terhétől, amelyet lerázhatónak vélnék, s az óvoda ilyen lesz.) Az önkormányzatoknak nemhogy az óvoda-hálózat fejlesztésére, de még fenntartására sem lesz pénzük. Vélhetőleg ideológiájuk is lesz ehhez: az óvodai ellátás oly mértékben kötődik az emberek fejében a kétkeresős családmodellhez, hogy a munkanélküliség elegendő indok lesz ahhoz, hogy az ellátásra való jogosultság megtagadtassék.³⁴ Nem látom kibontakozni azt a non-profit szférát, amely részt vállalhatna ebben a feladatban (miközben még munkalehetőséget is teremtene).

Ugyanakkor biztosra vehető, hogy a szűk, fizetőképes réteg számára létre fognak jönni (ha már létre nem jöttek) azok a magánóvodák, amelyek a másik oldalon fogják biztosítani a társadalmi helyzetek átörökíthetőségét. Az óvoda, mely „az alapfokú oktatás első láncszeme” harmonikusan fog beleilleszkedni a közoktatási rendszer egészébe. Úgy gondolom, ezzel nemcsak az esélyegyenlőség eszméje (e „bolsevista trükk”) válik illuzórikussá, de az is, hogy Magyarországon egy európai társadalomfejlődésre nyíljék lehetőség.

Idézhetném Catot: *videant consules!* A konzulokat azonban ez szemlátomást nem érdeklí. Idézhetném József Attilát: *gondoljátok meg, proletárok!* A proletároknak azonban túl sok, ennél közvetlenebbül égető gondjuk van, s különben is...

Jegyzetek

1. „Nyomás az óvodákon”. *Esély*, 1991/2. Jelen tanulmány ugyanahhoz, az ELTE Szociológia Tanszékén folyó, Csanádi Gábor, Dávid János, Szalai Júlia és jómagam által vezetett kutatáshoz kapcsolódik, mint az előző. Ezért – bár a tanulmány nem a kutatás empirikus adataira, hanem hivatalos statisztikai adatok elemzésére épül – csak 1983-ig vizsgálja az óvodák helyzetét.

2. 1960-tól 1980-ig az összes üzemi óvodák (illetőleg férőhelyeik) 70-75 százalékát tették ki a KGM, a Könnyű- és Nehézipari Minisztérium, a Mezőgazdasági Minisztérium valamint a KPM intézményei.

3. 1952-ben az ország 294 üzemi óvodájából mindössze 5 volt TSzCs-k kezelésében. 1953-ban az ipariként nyilvántartott települések 412 óvodájából 159 volt üzemi óvoda, a mezőgazdasági települések 1042 óvodájából 16. 1954-ben a tévész-óvodák megszűntek illetve átalakultak területi óvodává. 1955-ben az üzemi óvodákból mindössze 12-t működtetett állami gazdaság, 1958-ban 15-öt.

4. Az elemzésben alkalmazott korszakhatárok indoklásával kapcsolatban lásd a korábban idézett tanulmányt.

5. Vö. „Az óvodák fejlesztéséről”, *Óvodai Nevelés*, 1953, 86. old.

6. Úgy tűnik, hogy az államosítások bekövetkeztéig legalábbis, a pártpolitikai harcoknak jelentős részük volt az üzemi óvodai hálózat fejlesztésében. A pártok propagandisztikus fogásként is éltek azzal, hogy nyomást gyakoroltak az üzemek tulajdonosaira, létesítsenek óvodákat.

7. Utalnék mindenestre arra, hogy a budapesti fejlődés értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy 1950-ben nőtt Budapest Nagy-Budapestté. Az óvodák, férőhelyek és gyerekek számának növekedésében nem lehet pontosan tudni, milyen mértékben játszik szerepet a szerves fejlődés; valószínű, hogy alapvetően „közigazgatási gyarapodásról” van szó, amely ugyanakkor rontotta a beóvodázási statisztikát, hiszen a Budapesthez csatolt területek óvodai ellátottsága lényegesen rosszabb lehetett, mint a fővárosé. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy sajátos „gyarapodást” jelenthetett az óvodák államosítása is. „1950-ben csupán az óvodák államosítása csaknem félmilliójába került a fővárosnak, aminek ellenértékeképpen viszont a fővárosi óvodák száma egyszerre 96-ról 216-ra emelkedett.” („Megemlékezés az óvodák államosításáról”. *Óvodai Nevelés*, 1958. 234. old.)

8. Valószínűleg szép számban kellett óvodákat lebontani. Közrejátszhatott, ezen túl, egy sor óvoda szüneteltetése – például tüzelőhiány miatt. Mindazonáltal nem kétséges, hogy az üzemi hálózat fejlődése dinamikusabb volt, mint a tanácsé, s emögött a tervutasításos rendszernek az az elképzelése működött, hogy a lakossági fogyasztás és szükségletek ellátása a) a munkavállaláshoz köttessék; b) centruma a tervutasításos „eljárásmodok” alkalmazására leginkább alkalmasnak bizonyuló vállalat legyen.

9. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Budapesten és a városokban milyen szép számmal akadtak a „megfelelő” óvodaépületek között teljesen alkalmatlanok is, elég valószínű feltételeznünk: döntés kérdése volt, hogy a községekben ilyenek nem akadtak. Magyarul: a gazdaságpolitikának nem fűződött különösebb érdeke a fejlesztéshez.

10. „Az oktatásügyi miniszter 851-29/4/1953. OM. számú utasítása a kisdédóvról szóló 1953. évi III. tv. végrehajtásáról.”

11. „Az oktatásügyi miniszter 38/1955/OK./OM számú utasítása az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről szóló 2258/82/1954. MT számú határozat végrehajtásáról”, 5. §(1).

12. Uo.,

13. 1950. évi I. törvény a tanácsokról. Miniszteri indoklás a törvény javaslatához.

14. 1954. évi törvény a tanácsokról. 6. §, 61. §.

15. Egy zárójeles megjegyzés erejéig utalnék egy további, ha nem is elsődleges fontosságú, de semmiképpen sem figyelmen kívül hagyható szempontra. Az üzemi hálózat fel-futtatásának szándéka valószínűleg igen hamar beleütközött az óvodapedagógia vezető egyéniségeinek ellenállásába. Utóbbiak számára ugyanis elég egyértelmű veszélyként tétéleződhetett, hogy a munkaerőpolitikai eszközként felfogott óvoda koncepciója a gyermekintézmény- és nevelési funkciók háttérbe szorítását eredményezi majd.

16. 1958-ban a létszám-növekmény „elhelyezéséből” 40%-nyit még az üzemi óvodák vállaltak magukra.

17. 1958. évi II. törvény, 33. §.

18. *A felszabadult Budapest 15 éve. 1945–1959.* 109. old.

19. 1961. évi II. törvény. Nem árt megjegyezni, hogy bár az ötéves tervidőszak során az ellátás aránya valóban a törvényben előírt mértékben emelkedett (1960-ban valójában 23,4% volt, 1965-ben 38,3%), mindez úgy valósult meg, hogy a törvényben említett 39-40 000 férőhely helyett az ötéves terv végére csupán 23 486-tal nőtt országosan a férőhelyek száma (ami a tervezettnek csak 60%-a).

20. A férfiak pedig a városokba mennek dolgozni. Hadd utaljak itt egy egyedülálló jelenségre. A 20–24 éves korosztályban a nők száma kicsivel magasabb, mint a férfiaké. Ennek megfelelően az 1960-as népszámlálás tanúsága szerint a férfiak aránya Budapesten 47,8%, a községekben 45,3%, a városokban azonban 55,8%! *A városi ipar munkaerőjét tehát jelentős mértékben biztosította az óvodai férőhelyre igényt nem tartó falusi férfiak tömege.* Bizonyára ez is belejátszott abba, hogy a városok megengedhették maguknak a relatíve lanya fejlesztést.

21. Ezek bizonyára a többihez képest „fejlődésképtelen” – kisebb lélekszámú, alacsony tanácsai költségvetésű, gazdag téessel vagy egyéb „patronálóval” nem rendelkező – községek (vagy azok, ahonnan a nők a közeli városokba járnak dolgozni, és gyerekeiket a városi üzemi óvodákba viszik).

22. „Óvodafejlesztés a fővárosban”. *Óvodai Nevelés*, 1969. 367. old.

23. Uo., 363. old.

24. „Felügyelői értekezlet a Minisztériumban”. *Óvodai Nevelés*, 1969. 284. old.

25. „Felügyelői értekezlet a Minisztériumban”. *Óvodai Nevelés*, id. hely. És hogy nem-csupán erre a periódusra jellemző ez a „megoldás”, azt jól mutatja az 1975-ös panasz: „Több helyen a meglévő adottságok fejlesztése nélkül indokolatlanul emelik a férőhelyek számát (...) Ez az állapot gátolja a pedagógiai munkát és nemegyszer veszélyezteti a gyermekek és az óvodai dolgozók testi épségét.” („Az óvodák fejlesztésének és tartalmi munkájának eredményei és gondjai”. *Óvodai Nevelés*, 1975. 167. old.)

26. Dr. Mezei Gyula vitaindító előadása a vezető óvónők 1972. január 4–5-i tanácskozásán. *Fővárosi Pedagógiai Intézet*, 3. old.

27. Uo., 11. old.

28. Uo., 10. old.

29. „Felügyelői értekezlet...” id. mű, 285. old.

30. „Túlzsúfolt óvodák – túlzott igények”. *Vas Népe*, 1980. június 1. 5. old.

31. „Óvodai felvételek, iskolai körzetek”. *Hajdú-Bihari Napló*, 1980. június 20. 3. old.

32. Az idézet Szolnok megyére vonatkozik. Forrás: *Területi Statisztika*, 1981/2.

33. *Hajdú-Bihari Napló*, id. cikk, 1980. június 20.

34. Lásd e számunkban Bánfalvy Csaba egyik interjúalanyának megjegyzését ezzel kapcsolatban.